

Komentar in karta: 2/10

SLA V145.01 'okno'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Za pomen 'odprtina v steni stavbe, narejena zaradi svetlobe, zračenja', knj. *ôkno* (*ó*), se v večini narečij uporablja isti leksem (razlike so le v glasovju in naglasu), le da je srednji spol bodisi ohranjen ali pa se je maskuliniziral ali feminiziral. Ponekod, npr. v T005 in T008, ima samostalniček še vedno končnico srednjega spola, a ga govor čuti kot samostalniček moškega spola, npr. *en okna*.

V nekaterih narečjih (npr. v kraškem, istrskem, notranjskem, horjulskem, selškem, gorenjskem in srednjesavinjskem narečju) se je pojavil protetični *v*; v točkah rožanskega narečja (npr. T024, T028) pa protetični *h*.

2. Morfološka analiza

okno < **okъn-o* 'okno'

oken < **okъn-ъ* (maskulinizacija)

okna < **okъn-a* (feminizacija)

oknica < **okъn-ic-a*

lina < *(*lin*)-a ← srvnem. *line* 'okno z rešetko'

oblok < **ob-lqk-ъ* ← **ob-lęk-ti* 'ukriviti, upogniti' ← **ob-* 'ob, pri, okoli' + **lęk-ti* 'kriviti, ukrivljati'

kukrle < *(*kukrl*)-e ← avstr. bav. nem. *Guckerl* 'lina' (Österreichisches Wörterbuch³⁷1991) ← bav. nem. *kucken* 'gledati'

balkon < *(*balkon*)-ъ ← furl. *balcon* 'okno'

bukon, nejasno, najverjetneje furl. *balcon* 'okno'

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *balkon* v T063, *lina* kot drugi leksem v T265, *kukrle* kot drugi leksem v T270 in *oblok* kot drugi leksem v T404.

Kot enkratnica z *okn-* je kartiran leksem *oknica* v T415.

Gradivo je zanimivo tudi za izdelavo morfološke karte, ki bi prikazovala prehod srednjega spola v ženskega (*okno* : *okna*) tako v ednini kot tudi v množini (in dvojini), saj imajo lahko samostalniki srednjega spola v različnih številih različne oblike (spol ohranjajo glede na število).

4. Uporabljena dodatna literatura

Jakop 2008a; Jakop 2008b; Jakop 2009; Smole 2006

5. Primerjaj

SLA: V135.01 *podboj* (2/6); OLA: 961; ALE: 401; SDLA-SI: /; ALI: 324; ASLEF: /; HJA: 652; ÚMŇyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Prvotno so imele zlasti lesene hiše le manjša kvadratasta okna, navadno vrezana med dve ležeči bruni. Taka okna so bila bolj podobna prezračevalnim linam na gospodarskih poslopih in kaščah kot pa oknom, ki naj bi v notranje prostore spuščala dovolj svetlobe za delo in bivanje brez umetne svetlobe čez dan. Takšne line so zapirali z zapahi na smuk: polno desko (za čez noč) ali v njenem podaljšku izrezan zastekljeni okvir (za čez dan) so premikali po drsnih letvah, ki so bile z notranje strani pritrjene na leseno ostenje.

Pri zidanih hišah so bila okna nekoliko večja in so imela z notranje strani vzdani lesen okenski okvir z nasajenim enim ali dvema okenskima kriloma, ki sta se odpirali navznoter. Nekatero hišo so imele od zunaj vgrajen še en okvir, v katerem se je okensko krilo (ali krili) odpiralo navzven. V takih primerih sta bila okenska okvira povezana s po dvema poševno vgrajenima železnima pasovoma, da okvira ne bi izpadla. Ponekod je bila v vmesno zidano polje okna vgrajena še kovana okenska mreža, povečini vstavljena v okna v pritličju hiše. Okenske mreže so na Slovenskem na kmečkem stavbarstvu izpričane od 16. stoletja naprej, na stavbah višjih družbenih slojev (fevdalcev) pa že stoletje poprej. Najbolj razširjene so pravokotniške rešetke. V baročnem času so se v fevdalnem, mestnem in kmečkem stavbarstvu uveljavile okrasne okenske mreže, sestavljene s prvimi v obliki valovnice, kroga, srca, romba, volut, vitic in listnih zaključkov – v navadi so bile še vse 19. stoletje, ko se je velikost oken občutno povečala in predvsem povišala. Takrat so okenske mreže bile pogosteje izdelane iz dveh ali treh pokončnih kovinskih palic, vmesna polja pa so bila zapolnjena s krogi.

Ob koncu 19. in predvsem v začetku 20. stoletja so se začela uveljavljati okna s polnimi lesenimi okvirji, ki so imela okenska krila pritrjena na zunanji in notranji strani ter so se tako tudi odpirala. Šele od srede 20. stoletja so se začela uveljavljati okna s polnimi lesenimi okvirji, ki so se jim vsa krila odpirala navznoter, od 70. let 20. stoletja pa tudi vezana okna s po dvema šipama v dveh tesno povezanih okvirjih, kar so postopoma nadomestila okna s t. i. *termopan* zasteklitvijo z dvema ali celo s tremi šipami in zapljinjenimi vmesnimi polji.

Okna so od zunaj lahko zavarovali z *naoknicami*, *polknicami*. Pri manjših oknih je bila naoknica le ena in ponavadi zbita iz desk; v navadi je bila vse do 18. stoletja. Znanе so bile lesene, železne, zastekljene, kombinirane, predvsem pa zgibne na tečajih in toge (pritrjene na zunanji okvir), sicer pa eno- in dvokrilne naoknice – te so bile vgrajene zlasti pri večjem pokončnem oknu in so se praviloma odpirale navzven. V 16. stoletju so se postopoma širile zastekljene naoknice s pihanim steklom v svinčenih vezeh, ki so se najprej uveljavile v fevdalnih in mestnih stanovanjih,

v kmečkih hišah pa šele od 2. polovice 18. stoletja dalje. Že v 16. stoletju so se pojavljale železne naoknice, ki pa so se uveljavile le na območju nekaterih fužinarskih krajev in med premožnim kmečkim prebivalstvom na Gorenjskem ter ponekod na Dolenjskem. V 80. letih 19. stoletja so se zlasti na premožnih hišah in vilah (npr. Vila Bella na Bledu) pojavile prve navojne naoknice iz medsebojno s kovino povezanih lesenih letvic (rolete). V letih med 1. in 2. svetovno vojno so se navojne oknice vse bolj uveljavljale zlasti med premožnejšim kmečkim prebivalstvom (Gomilsko, Vranksko, Prekopa v Spodnji Savinjski dolini). Sicer pa so se že v začetku 20. stoletja uveljavljale naoknice z gibljivimi letvami, ki so jih vgrajevali v premožne kmečke hiše, hiše poštarjev, trgovcev in gostilničarjev (Spodnja Savinjska dolina). Ponekod (Spodnja Savinjska dolina) so takšne naoknice na okna nameščali na začetku poletnih mesecev, s prihodom hladnih jesenskih dni pa so jih zamenjali z zastekljenimi okenskimi krili, naoknice (*polkna*) pa čez zimo shranili na podstrešje. V 70. letih 20. stoletja so se na novozgrajenih in adaptiranih hišah tudi v notranjosti Slovenije začele pojavljati moderne naoknice (*polkna*) tipa *mediteran*, ki so imele tanke in na okvir pritrjene letvice.

Prim.: Makarovič 1981; Sedej 1963; Zupan – Gumilar 1999

7. Skica

